

Summary

In this paper, taking into account the heritage, resulting in the period of the formation and development of criminology, contemporary theoretical and practical experience in the field of forensic examination, as well as the requirements of quality management standards, adapted to Ukraine, offered the updated structure and content of the expert technique.

М.Є. Бондар, канд. юрид. наук, зав. відділом

Київський НДІ судових експертиз

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКСПЕРТНИХ МЕТОДИК ПРИ ПРОВЕДЕННІ КОНКРЕТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена процесу використання експертних методик в експертній практиці та деяким проблемам проведення конкретних досліджень.

Кожне конкретне експертне дослідження безпосередньо пов'язано з процесом експертного пізнання, його структурою, що передбачає використання як загальної експертної методики, так і застосування окремих методик дослідження. Тому вирішення питань, пов'язаних із ефективністю реалізації експертних методик, залежить, зокрема, від вивчення складного процесу експертного пізнання.

У цьому процесі в залежності від етапів дослідження можна виділити деякі проблемні питання, пов'язані з використанням експертних методик: 1) правильний, доцільний вибір тієї чи іншої методики у конкретній експертній ситуації; 2) дотримання умов її застосування; 3) оцінка результатів застосування певної методики, а також оцінка результатів застосування декількох методик для вирішення однієї задачі; 4) фіксація процесу та результатів застосування методики у висновку експертизи.

Зупинимося докладніше на кожному з наведених питань.

Вибір типових та окремих експертних методик і побудова методики конкретного дослідження здійснюється особою, що проводить дану експертизу, в залежності від конкретної експертної ситуації. Остання включає у себе, по-перше, мету дослідження, тобто його кінцеву задачу (те, чого потрібно досягнути в результаті проведення експертизи, очікувану відповідь на питання) і задачі проміжні, тобто підзадачі дослідження, а по-друге, умови, в яких дана мета і задачі повинні бути

досягнуті. Ці умови можна розділити на об'єктивні, тобто такі, що відносяться до об'єктів та зразків дослідження у тому стані, в якому вони надані на експертизу, а також умови технічного оснащення експерта, його інформаційної забезпеченості і т.д., та суб'єктивні — пов'язані із особистими якостями експерта, що проводить дану експертизу. До останніх можна віднести: а) рівень оволодіння спеціальними знаннями, тобто знання експертом предмета свого дослідження, загальної, типових та окремих експертних методик за своєю спеціальністю, а також ознайомлення із сутністю та можливостями деяких методик суміжних галузей знань; б) особистий експертний досвід у практичному застосуванні цих знань, а також вивчення експертної практики, “колективного досвіду” експертів даної спеціальності; в) психологічні якості експерта, його можливості сприйняття та збереження у пам'яті інформації про специфічні властивості та ознаки об'єктів, про методи та особливості методик дослідження, специфіку обробки сприйнятого та вміння скористуватися ним у конкретній експертній ситуації; г) особливості характеру експерта, моральні якості його особистості, що обумовлюють відношення до роботи у цілому та до кожного конкретного дослідження, зокрема; д) фізичний та емоційний стан експерта в момент проведення даної експертизи.

Складність вибору експертної методики визначається складністю конкретної експертної ситуації. У нестандартній, проблемній ситуації вибір найбільш ефективних методів та застосування їх у правильній послідовності навіть для кваліфікованих експертів часто представляє певні труднощі та пов'язані з пробами та помилками, з відданням переваги “улюбленим” способам. Проблемність же експертної ситуації також може бути обумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. До об'єктивних причин, що ускладнюють вибір типових й окремих методик та побудову конкретної методики експертного дослідження, можна віднести такі:

1) складність, нестандартність вирішуваної експертом задачі. Як пише Г.Л. Грановський, у стандартних задачах міститься вихідна інформація, достатня для рішення, самі похідні дані визначають спосіб рішення. У нестандартній задачі інформація, що міститься, достатня для того, щоб вести пошук рішення у відповідності з алгоритмами лише до деякої межі [1]. Далі конкретна методика будується у відповідності з творчими здібностями експерта;

2) певний (такий, що ускладнює вирішення задачі) стан об'єктів дослідження та зразків — у тому вигляді, як вони надані експерту (на-

приклад, дуже малий обсяг досліджуваного тексту, не зіставлявані з досліджуваним об'єктом зразки і т.п.);

3) брак інформації про досліджувані об'єкти та зразки (наприклад, про вік та стан передбачуваного виконавця запису або особи, від імені якої виконаний досліджуваний підпис, і т.п.);

4) недостатня розробленість загальної методики дослідження, а також відсутність стандартних окремих експертних методик для вирішення поставленої задачі;

5) неможливість застосування у наявних умовах тієї чи іншої окремої методики, розробленої для вирішення даного питання, через відсутність певних матеріалів або технічних засобів, несправності обладнання і т.д.

Суб'єктивними причинами, що визначають труднощі вибору методики, на наш погляд, є такі:

1) недостатність професійних знань (у тому числі й незнання певних експертних методик за своєю спеціальністю);

2) малий стаж роботи за спеціальністю, а отже — невеликий експертний досвід (у практиці використання тих чи інших методик, зокрема). Звісно, що для починаючого експерта труднощі вибору та правильного використання певної методики дослідження більш відчутні, ніж для експерта, що має значний стаж роботи за даною спеціальністю;

3) особливості психології та характеру експерта, що негативно впливають на його ділові якості у цілому. Так, експерт, що володіє високорозвинутою інтуїцією, скоріш вибере правильний шлях вирішення експертної задачі, ніж його колега, який такою властивістю не володіє (за інших рівноцінних умов). До речі, про інтуїцію експерта абсолютно справедливо відмічають Л.В. Пустовалов та Ю.І. Соседко, підкреслюючи, що інтуїція, приймаючи участь як елемент творчого мислення на протязі всього проведення експертизи, в основному проявляється на початковому її етапі та при вирішенні конкретних питань, допомагаючи експерту висунути певну гіпотезу, яка потім повинна піддатися всебічному дослідженню, в результаті якого у експерта формується “внутрішнє переконання” та впевненість, що ним обрані адекватні та всебічні методи дослідження, дотримані усі необхідні умови та результати можуть трактуватися конкретно й однозначно [2];

4) певний (несприятливий для вирішення задачі) фізичний або емоційний стан експерта, його психічний настрій у момент проведення конкретного експертного дослідження, що також може негативно вплинути на його властивості до визначення найбільш ефективного способу

дослідження, оскільки людина не може повністю абстрагуватися від свого самопочуття, стану при здійсненні будь-якого роду діяльності, у тому числі — при проведенні конкретної експертизи.

Наведені суб'єктивні фактори, що обумовлюють проблемність експертної ситуації, є взаємозалежними. Наприклад, спеціаліст з доброю пам'яттю та прагненням до отримання нових знань буде мати й більш високий рівень професійних знань у порівнянні з експертом, який цими якостями не володіє.

Крім того, також існує взаємозв'язок між об'єктивними та суб'єктивними факторами у цілому, оскільки одна й та ж ситуація з точки зору об'єктивних факторів може бути більш чи менш складною в залежності від особи експерта, що проводить дане дослідження.

Вибір методики дослідження у конкретній ситуації залежить і від мети застосування цієї методики, тобто від того, у здійсненні яких саме її функцій у більшому ступені зацікавлений експерт у даний момент дослідження. Так, якщо будь-яка методика являється єдиним способом вирішення завдання, що стоїть перед експертом, то тут проблема вибору по суті відсутня. Дана методика обов'язково повинна використовуватись експертом, якщо у нього є для цього можливість, оскільки лише таким чином можливо досягнути поставленої мети. Якщо ж мається декілька методик для вирішення конкретної задачі, то експерт при виборі скоріш за все буде керуватися критерієм їх надійності, так як і в цьому випадку він зацікавлений, у першу чергу, у здійсненні вирішальної функції експертної методики.

Проте експертна ситуація може бути така, що експерт при обранні методики повинен буде врахувати не тільки головний критерій її ефективності — надійність, але й додаткові — забезпечення збереження речового доказу, тривалість дослідження, необхідність використання певного обладнання, економічний критерій та ін., тобто обере експертну методику з урахуванням її прагматичної функції. Наприклад, при несправності будь-якого приладу експерт буде змушений відмовитись від застосування експертної методики, що передбачає експлуатацію цього приладу, та використати іншу методику для вирішення поставленої задачі.

Особа, що проводить експертне дослідження, може прийняти рішення про застосування певної методики й у тому випадку, коли задача ним вже вирішена за допомогою іншої експертної методики. Це може бути зроблене ним з метою отримання додаткової інформації, для перевірки отриманих раніше результатів, тобто для кінцевого формування

свого внутрішнього переконання, а також для підтвердження та обґрунтування висновку в документі, де викладені результати експертного дослідження. У цьому випадку експерт зацікавлений у використанні оціночної та обґрунтувальної функцій додаткової методики дослідження, що застосовується поряд із основною. Але й тут експертом буде врахована прагматична функція додаткової методики, оскільки остання буде застосована лише тоді, коли у експерта є для цього певне обладнання, якщо ця методика не дуже складна та трудомістка і т.д. Експерт може звернутися до певної методики й для обґрунтування своєї відмови від вирішення питання або для констатації факту про неможливість його вирішення, також використовуючи при цьому обґрунтувальну функцію цієї методики.

У ряді випадків нова експертна методика застосовується і з метою її апробації або впровадження в експертну практику. Якщо ця методика використовується не сама по собі як єдино можливий у даній ситуації спосіб вирішення завдання, а тільки поряд з основною методикою дослідження, то тут відбувається здійснення її пізнавальної функції (навіть якщо вона застосовується суто формально). Експерт не тільки набуває нові знання та практичні навички, але й отримує можливість оцінити нову методику та у подальшому застосовувати її по мірі необхідності у своїй практиці або відмовитись від неї. Іноді ж спеціаліст, знаючи недоліки та слабкі сторони певної методики, може допомогти в її удосконаленні та доопрацюванні.

Стосовно вибору експертної методики слід також зупинитися на ролі керівника експертної установи (підрозділу) у даному питанні. Керівник експертної установи (підрозділу) при ознайомленні з висновком експертизи перед направленням його органу, що призначив дану експертизу, може звернути увагу експерта на доцільність використання будь-яких експертних методик для вирішення поставлених питань. Подібні рекомендації, як правило, надаються починаючим експертам, що мають невеликий стаж роботи за спеціальністю. Проте у дискусії з експертом керівник може діяти лише переконанням, посиляючись при цьому на наукові положення, на свої спеціальні знання та власний експертний досвід. Вдаватися же при цьому до адміністративних способів впливу на експерта керівник не має права [3].

Розглянемо коротко сам процес застосування експертом обраної типової або окремої методики дослідження. У цьому процесі основну роль відіграє керуюча функція експертної методики, тобто тепер вже сама обрана експертом методика регулює його дії у процесі досліджен-

ня. Тим не менш, як показало інтерв'ювання (опитування), більшість експертів вважає можливою певну модифікацію, пристосування тих чи інших положень методики стосовно конкретної експертної ситуації в залежності від особливостей конкретних об'єктів та задач.

Крім того, експерти вважають за можливе уточнення методик у процесі їх застосування у таких випадках:

а) при моральному “старінні” методики (і, як наслідок, її недосконалість);

б) коли нова методика не розрахована на наявну базу приладдя СЕУ, яка потребує оновлення;

в) якщо неясним є викладення методики у методичній літературі. Якщо є можливість, окремі положення уточнюються після консультації з розробником методики, що дозволяє в подальшому усунути недосконалість її описання;

г) якщо загальна методика в цілому, а також типові та окремі методики знаходяться у стадії розробки;

д) при великому досвіді використання тієї чи іншої методики, коли експерт практичним шляхом встановлює значущість, обов'язковість застосування певних її положень;

е) коли у процесі дослідження експерт починає усвідомлювати, які саме ознаки, параметри будуть суттєвими, а які не вплинуть на висновок. Останні при використанні методики не враховуються, тобто у цьому випадку відбувається зміна методики у бік спрощення.

У всіх цих випадках практика застосування експертних методик сприяє їх доопрацюванню, є базою їх вдосконалення.

Стосовно оцінки результатів застосування тієї чи іншої методики, необхідно підкреслити, що оціночна діяльність експерта пронизує весь процес дослідження, на всіх його етапах та стадіях. Являючи собою певного роду систему, вона включає до свого складу одним з елементів оцінку застосованої експертної методики, причому ця оцінка є її частиною самостійного етапу експертного пізнання, пов'язаного з аналізом проведеного дослідження і формуванням внутрішнього переконання експерта. Тому загальні положення, що стосуються оціночної діяльності експерта, відносяться і до оцінки результатів застосування експертної методики.

Слід зазначити, що елемент суб'єктивного дуже великий в оціночній діяльності експерта, але, як вважає Л.Є. Ароцкер, необхідно створення певної системи в оцінці ознак, яка правильно спрямовувала б практичну діяльність експерта [4]. Це, перш за все, обумовлено тим,

що на оціночну діяльність експерта (та, зокрема, на оцінку результатів застосованої ним методики експертного дослідження) впливають не тільки суб'єктивні фактори (про які буде йти мова далі), але й фактори об'єктивні. До останніх можна віднести: 1) матеріали справи, які містять дані, що мають значення для формування оціночних суджень експерта; 2) наукові положення загальної методики експертного дослідження; 3) ступень досконалості застосовуваних експертних методик (їх надійність, показовість результатів тощо).

У числі суб'єктивних факторів оціночної діяльності експерта у відношенні використовуваних методик можна назвати усі ті якості експерта, які вказувалися вище при характеристиці експертної ситуації (рівень оволодіння спеціальними знаннями, особистий експертний досвід, психологічні якості особистості експерта та особливості його характеру). Крім цих факторів, на оцінку застосованої методики впливає суб'єктивна віра експерта у надійність її результатів. Ця впевненість, у свою чергу, залежить від ступеня досконалості даної методики, показовості результатів її застосування, від позитивної практики її використання як самим експертом, що проводить дослідження, так і його колегами. Таким чином, і тут можна прослідкувати взаємозв'язок об'єктивних та суб'єктивних факторів, що впливають на пізнавальну (у даному випадку — оціночну) діяльність експерта: чим досконаліша експертна методика, тим багатшим є позитивний досвід її застосування, а отже, тим більша впевненість експерта у надійності її результатів.

Якщо при експертному дослідженні використовувалось декілька методик для вирішення однієї задачі (наприклад, якісно-описова, імовірно-статистична, комп'ютерна), то результати застосування кожної з них повинні оцінюватися (й оцінюються) окремо, а потім вже дається загальна оцінка отриманих результатів. Якщо застосування кожної з цих методик призводить до однакових результатів, то дана експертна ситуація є простою. З проблемною експертною ситуацією експерт стикається у тому випадку, коли застосування декількох методик призводить до різних (а іноді й протилежних) висновків. У такому випадку при оцінці результатів кожної методики та їх сукупності “працюють” усі перелічені вище об'єктивні та суб'єктивні фактори, які впливають на формування внутрішнього переконання експерта.

Розглянемо питання, яке стосується відображення експертної методики та результатів її застосування у висновку експертизи.

Враховуючи реальні сучасні умови роботи експерта, ступінь його навантаження, уявляється, що докладне описання у висновку експерта усіх операцій, пов'язаних із застосуванням тієї чи іншої методики, є недоцільним. Але, оскільки висновок експерта є носієм доказової інформації, його зміст повинен гарантувати правосуддя від будь-якого викривлення цієї інформації, дати можливість особі чи органу, що призначив експертизу, оцінити умовивід експерта, у необхідних випадках перевірити правильність його висновків шляхом проведення повторної експертизи. Для забезпечення обґрунтовальної функції експертної методики, на наш погляд, при складанні висновку експертизи можна рекомендувати таке:

1) при використанні нових методик доцільно наводити дані, що обґрунтовують їх надійність. Такими даними можуть бути, наприклад, посилання на відповідні літературні джерела, відомості про затвердження даної методики відповідними органами, про рекомендації наукової конференції і т.п.;

2) забезпечити наочність результатів застосування тієї чи іншої методики. Зокрема, до висновку експерта слід додавати відповідні таблиці, діаграми, заключні результати застосування комп'ютерних програм тощо;

3) дослідницька частина висновку по можливості повинна бути викладена мовою, зрозумілою для осіб, що не мають спеціальних знань;

4) у висновку експерта обов'язково відображаються оціночні судження експерта. Якщо експерт використовує декілька методик для вирішення однієї задачі, то, на нашу думку, у висновку слід наводити не тільки загальну оцінку результатів їх застосування, але й проміжні оціночні судження по кожній з цих методик. Л.Ю.Ароцкер вважає, що такий підхід до оцінки дає можливість встановити вплив кожної з методик на формування висновків експерта, тобто на оцінку результатів дослідження [5]. Якщо окремі висновки, яких дійшов експерт, використовуючи декілька методик, різняться за ступенем категоричності, то при формулюванні загального висновку експерт обов'язково повинен його обґрунтувати, пояснивши при цьому наявну різницю у проміжних висновках.

Таким чином, нами визначені деякі проблемні моменти, пов'язані з використанням експертних методик при проведенні конкретних експертних досліджень. Правильний підхід до їх розв'язання сприяє не тільки підвищенню якості експертної роботи, але й удосконаленню розроблених експертних методик.

Список використаної літератури

1. *Грановский Г.Л.* Алгоритмические и эвристические методы решения экспертных задач / Г.Л. Грановский // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР: сб. научн. тр. ВНИИСЭ. — М.: ВНИИСЭ, 1985. — Вып. 42. — С. 32.
2. *Пустовалов Л.В.* Внутреннее убеждение судебного эксперта при даче заключения / Л.В. Пустовалов, Ю.И. Соседко // Вопросы теории судебной экспертизы и совершенствования деятельности судебно-экспертных учреждений: сб. научн. тр. ВНИИСЭ. — М.: ВНИИСЭ, 1988. — С. 190.
3. *Шляхов А.Р.* Судебная экспертиза: организация и проведение / А.Р. Шляхов. — М.: Юридическая литература, 1979. — С. 55.
4. *Ароцкер Л.Е.* Основные принципы оценки экспертом-почерковедом признаков письма / Л.Е. Ароцкер // Криминалистика и судебная экспертиза: сб. науч. работ. — К., 1975. — Вып. 11. — С. 177.
5. Там же. — С. 179.

Резюме

В статье проанализирован процесс применения экспертных методик при проведении конкретных экспертных исследований, освещены некоторые проблемные вопросы, связанные с реализацией методик в экспертной практике, предложены рекомендации по разрешению проблемных ситуаций.

Summary

In this article the process of applying of expert methods in concrete expert studies is analyzed, some of the issues connected with the implementation of methods in expert practice are highlighted, recommendations for solving problematic situations are suggested.

О.Г. Рувін, доктор юрид. наук, директор

Київський НДІ судових експертиз

Ю.І. Палеха, канд. істор. наук, професор, проректор

Європейський університет

А.О. Полтавський, зав. лабораторії,

Я.Р. Рудницька, мол. науков. співробітник

Київський НДІ судових експертиз

ПОНЯТТЯ ЕКСПЕРТНОЇ МЕТОДИКИ ЯК ДОКУМЕНТА, ЙОГО СТРУКТУРА З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ, АДАПТОВАНИХ В УКРАЇНІ

Висвітлено проблемні питання розробки та репрезентації експертних методик. Визначено поняття методики як документа в загальнозживаному сенсі, експертної методики, запропоновано структуру експертної методики